

BEVEZETÉS

1948. február 10-én Sztálin Moszkvába rendelte titkos megbeszélésre a jugoszláv és a bolgár kommunista párt vezetőit. A találkozóra hivatalosan azért került sor, hogy megvitassák a köztük fennálló nézeteltéréseket. Az itt megfogalmazott kritikák látszólag a bolgárok, valójában viszont a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) és annak vezetője, Joszip Broz Tito ellen irányultak. Tito már korábban megsejthetett valamit a találkozó céljáról, így ellentétben a bolgárokkal, akik a legmagasabb szinten képviselték magukat, nem ment a szovjet fővárosba. A találkozó meghatározó szerepet töltött be Jugoszlávia második világháború utáni történelmében, mivel ezzel vette kezdetét a két ország közti konfliktus, mely kihatott Jugoszlávia és a többi kelet-közép-európai ország történelmére is.¹

A találkozót követően felgyorsultak az események. 1948. március 20. és május 22. között három levélváltásra került sor a jugoszláv és a szovjet vezetés között.² Míg ezekre a közvélemény tudta nélkül került sor, a nyár folyamán Sztálin nemzetközivé szélesítette a vitát. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform) június 20–22. között tartott bukaresti ülésén éles hangon ítélték el a jugoszláv vezetést, és a JKP-t kizárták a szervezetből.³ Bár már korábban megtörtént a szovjet katonai és polgári tanácsadók visszahívása Jugoszláviából (március 18. és március 19.), az események igazából ettől kezdve gyorsultak fel. Sztálin gazdasági és politikai nyomás gyakorlásával próbálta meg térdre kényszeríteni a jugoszlávokat. A szovjet blokk számos országában rendeztek Tito-ellenes kirakatpereket. Molotov szovjet külügyi népbiztos 1949. augusztus 18-i beszédében nem zárta ki a katonai támadás lehető-

---

¹ A találkozóról részletesen lásd: Milovan Djilas: Találkozások Sztálinnal. Magvető Kiadó, Budapest, 1989., és Edvard Kardelj: Visszaemlékezések. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. A megbeszélésre vonatkozó dokumentumot lásd: Vuknan Péter: Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója. Documenta Historica 64. JATEPress, Szeged, 2004.

² A levélváltás magyarul is olvasható: A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzeti munkásmozgalomban 1948 és 1968 között. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968. 201–215. illetve 217–245. old.

³ „A Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának Határozata a Jugoszláv Kommunista Párt belső helyzetéről” címmel 1948. június 28-án kiadott határozat magyarul is olvasható: A Jugoszláv Kommunista Szövetség ... id. mű 246–253. old. A dokumentumot nem véletlenül adták ki azon a napon. 1389. június 28-án szünettek a szerb csapatok döntő vereséget az oszmán-török seregektől, mely egyben a középkori szerb állam bukását is jelentette.

ségét sem. Ezt követte a barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződés felbontása. Az események a Budapesten ülésező Kominform-vezetők november 29-i nyilatkozatában csúcspontot értek el. A „*Jugoszlávia Kommunista Pártja a gyilkosok és kémek hatalmában*” címmel kiadott nyilatkozat a JKP vezetőiről mint „*reakciós, nacionalista, klerikális és fasiszta bandáról*” beszél. „*Tito, Kardelj, Ranković és Djilas klikkje*” pedig egy „*fasiszta típusú, antikommunista, rendőri államot*” szilárdít meg Jugoszláviában.⁴

A jelen forrásközlés, szervesen kapcsolódva a Documenta Historica 2004 májusában megjelent 64. számához, a fent említett időszakból mutat be 11 dokumentumot, melyek tükrözik a gazdasági, politikai nyomásgyakorlás széles skáláját, sőt utalnak az esetleges katonai támadás lehetőségére. Közös jellemzőjük, hogy rávilágítanak arra, hogyan, milyen lépések megtételével kísérelte meg a Szovjetunió Jugoszlávia betagolását egy szovjet vezetésű monolit tömbbe. A források kiválogatásánál a minél teljesebb kép felrajzolása mellett további szempontot jelentett, hogy keletkezésüket tekintve is sokféle dokumentumot tárjunk az olvasó elé. Ezt a célt követve a kiadványban szerepel például gazdasági jelentés, katonai vezető vallomása, illetve több kormányjegyzék is. Törekedtünk arra, hogy ahol lehetséges, mindkét fél álláspontját bemutassuk. A források között szerepel egy, a belgrádi magyar követséghez intézett jugoszláv kormánynyilatkozat is, mely a magyar-jugoszláv határon tapasztalt incidensekről tesz részletes említést. E forrás kiválasztásában az a szempont vezérelt, hogy érzékeltesük a konfliktusnak a jugoszláv–magyar kapcsolatokra gyakorolt hatását.

A dokumentumok közlése előtt ugyanakkor fontosnak tartjuk, hogy vázlatosan megismertessük az olvasóval e rövid időszak eseménydús történetét, elősegítve ezzel a közölt források minél jobb megértését.

---

⁴ A Kominform budapesti nyilatkozatának kiadásának dátuma ismét sokatmondó: 1943-ban november 29-én ült össze Jajcában a Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ) második kongresszusa. Később erre mint a „második Jugoszlávia” államalapítására tekintettek. A nyilatkozat magyarul is olvasható: A Jugoszláv Kommunista Szövetség ... id. mű 262–266. old, illetve Mezei Géza (szerk.): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Új Mandátum, Budapest, 2001. 361–364. old.

Szovjet kísérlet Jugoszlávia politikai alávetésére

A szovjet vádakra adott első nyilvános válaszként Tito összehívta a JKP V. Kongresszusát (1948. július 21–28.).⁵ Ezzel akarta demonstrálni hatalmát, illetve a párt vezetői és az alsóbb pártszervek közt meglévő egységet.⁶ Július 21-i, közel öt órás beszédében Tito kiemelte a párt második világháborúban és a szocializmus építésében betöltött szerepét, valamint a jugoszláv népek hazaszeretetét. Hangsúlyozta a kommunista ideológia egységét. Beszédével megnyerte a küldöttek támogatását, akik „*Sokáig éljen Tito elvtárs! Sokáig éljen Sztálin elvtárs, a haladó emberiség tanítója és vezetője!*” felkiáltásban adtak hangot nézetüknek.⁷ A lelkes felkiáltások ugyanakkor arra is utaltak, hogy a jugoszláv vezetés ekkor még nem gondolt a teljes szakításra, hanem a nyilvánosság előtt továbbra is hangoztatták hűségüket a Szovjetunió és annak vezetője felé.⁸ Az ekkor elfogadott pártprogram is a szocializmus sztálini értelmezésén alapult. A kongresszus ugyanakkor Sztálin számára nyilvánvalóvá tette, hogy a jugoszlávok megtörése nem fog olyan könnyen menni, mint ahogy azt addig gondolta.⁹

---

⁵ Érdemes megjegyezni, hogy Tito már az 1948 februári moszkvai titkos találkozó után, a központi vezetőség március 1-jén megtartott ülésén kifejtette, hogy a Szovjetunió célja Jugoszláviának mint államnak az alávetése: „A Szovjetunióval való viszonyunk az utóbbi időben zsákutcába jutott. [...] Most országunk függetlenségéről van szó.” Polonyi Péter: Mao – A. Saji Enikő: Tito. Pannonica, Budapest, 2000. 283. old.

⁶ A kongresszus jelentőségét az is bizonyítja, hogy az 1928-ban, a németországi Drezdában megtartott negyedik kongresszus óta nem került sor összehívására. Stephen Clissold ed.: Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey. Royal Institute of International Affairs, London, 1975. 56. old.

⁷ Dennison Rusinow: The Yugoslav Experiment 1948–1974. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1978. 29. old.

⁸ Ezzel sikerült a nyugati hatalmakat is meglepésztetniük. Kezdetben mind az amerikaiak, mind a britek szovjet taktikai lépésnek tekintették a szakítást. Ebben megerősítette őket, hogy az 1948. július–augusztusban Belgrádban megtartott Duna-konferencián Jugoszlávia, a többi partmentű állammal közösen, rendre a szovjetek mellett szavazott. Ennek következtében ekkor még nem támogatták Titót. Meglepő, de Tito személyes ambícióit tartották a vizály fő okának. Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula, Budapest, 1998. 360. old. és Beatrice Heuser: Western Containment Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948–1953. Routledge, London – New York, 1989. 35–38. old.

⁹ Clissold id. mű 56. old, Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999. 129. old. és Ivo Banac: With Stalin against Tito. Cominformist Split in Yugoslav Communism. Cornell University Press, Ithaca – London, 1988. 128. old.

A kongresszus mellett Tito egyéb biztonsági lépéseket is tett. Még áprilisban letartóztatta Sreten Žujovićot és Andrija Hebrangot.¹⁰ A vádak szerint 1942-es fogságba esése után Hebrang az usztasának¹¹ dolgozott. Vezető horvát kommunista politikusként így lehetősége nyílt arra, hogy „usztasa ügynököket” állítson a párt és a hadsereg több fontos posztjára.¹² Žujović pedig 1945 és 1948 között szovjet kémként tevékenykedett. Továbbá hitt abban, hogy Jugoszlávia egy nap a Szovjetunió részét fogja majd képezni. Véleménye szerint kétség sem férhet az SZK(b)P jó szándékához.¹³

Valójában Tito ezzel a lépéssel a szovjetbarát fordulatot akarta megakadályozni. A szovjetek ugyanis Žujovićot szánták új pártfőtitkárnak, Hebrangot pedig miniszterelnöknek kívánták megtenni.¹⁴

A menekülést választotta Arso Jovanović tábornok¹⁵. Őt Sočice falu közelében – a hivatalos verzió szerint – határőr lőtte le, megakadályozva ezzel, hogy illegálisan elszökhessen az országból.¹⁶

Hasonlóan eredménytelenül végződtek azok a szovjet tervek is, hogy horvát, bosnyák, montenegrói és a macedón pártszerveket fordítsák Tito ellen. A Ranković vezette rendőrség hatékonyan működött. 1948–1963 között 55 663

---

¹⁰ Andrija Hebrang (1899–1948) letartóztatását korábbi barátja, Ivan Gošnjak vezette. Egyben ő volt a JKP Központi Bizottsága nyomozással foglalkozó bizottságának vezetője is. Banac id. mű p. 119. Hebrang 1948-ban a börtönben öngyilkosságot követett el. Sreten Žujović (1899–1976) 1924-től a JKP tagja. A JKP KB tagja. 1941-től a Szerbiai Főparancsnokság főparancsnoka. Később miniszter, vezérezredes. 1948-ban letartóztatják, majd később visszaveszik a pártba.

¹¹ Usztasa: horvát nacionalista–fasiszta katonai szervezet, mely együttműködött a megszálló német seregekkel.

¹² Érdekes megfigyelni, mennyire hasonlítottak ezek a vádak azokra, melyek alapján Sztálin elítélte Buharint. Őt többek között azzal vádolták, hogy a Gestapo illetve a japánok ügynöke. Banac id. mű 120. old.

¹³ Adam B. Ulam: *Titoism and the Cominform*. Greenwood Press, Westport, 1952. 111–113. old.

¹⁴ Clissold id. mű 56. old.

¹⁵ Arso Jovanović (1907–1948). A királyi hadsereg tisztje, 1941-től a kommunisták oldalán vesz részt a harcokban. A Crna Gora-i partizánok főparancsnoka, majd a Legfelsőbb parancsnokság vezérkari főnöke. 1948-ban a Katonai Főakadémia vezetőjévé nevezték ki.

¹⁶ Barbara Jelavich: *A Balkán története. II. kötet: 20. század. Osiris–2000*, Budapest, 1996. 286. old. és *White Book on aggressive activities by the governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*. Beograd, 1951. 367. old.

főt tartóztattak le, közülük 16 731 embert ítéltek börtönbüntetésre. Halálos ítéletet azonban nem hoztak.¹⁷

Nyilvánosságra került több tiszt vallomása arról, hogyan próbálták meg őket beszervezni a Szovjetunióban folytatott tanulmányaik során. A jelen forrásközlésben szerepel Ante Banina jugoszláv vezérőrnagy vallomása (2), melyet 1948. április 11-én tett. A vallomásból kiderül, hogy a szovjetek már 1945-től kezdve kísérleteket tettek a jugoszlávok beszervezésére. Őt akkor keresték fel, amikor befejezte tanulmányait a Vorosilov Katonai Akadémián. Részletesen beszámol, milyen érvekkel próbálta őt meggyőzni a beszervezésével megbízott szovjet tiszt. Ebből kiderül, hogy főként a hadsereggel kapcsolatos kérdések érdekelték őket. Érvként hozták fel, hogy mivel Banina Moszkvában folytatta tanulmányait, egyes kérdéseket biztosan máshogy lát majd mint a jugoszláv hadsereg többi tisztje. Banina válaszaiban utal arra, hogy Jugoszlávia független ország, melynek megvannak a megfelelő szervei, ahová a szovjetek fordulhatnak. A vallomás arra is utal, hogy a beszervezés hasonló módon zajlott a többi végzős diák esetében is.

Szintén a Szovjetunióban tanuló jugoszláv diákokkal kapcsolatos a moszkvai jugoszláv nagykövetség 1948. július 6-án kelt jegyzéke, melyben közlik Belgrád döntését az összes jugoszláv állampolgár visszahívásáról. (3) A dokumentum számos példát sorol fel, hogyan próbálták meg rávenni őket Jugoszlávia elleni tevékenységekre. Általánosságban elmondható, hogy nyilatkozatot kellett volna tenniük a Kominform határozata mellett. Egyeseket ezen felül arra is rá akartak venni, hogy terjesszék is a határozatot. Nem maradhatott el az ideológiai vádaskodás sem. A jegyzék szerint Titót Trockij és Buharin követőjének tüntették fel, de előfordult az is, hogy Csang Kai-sekhez hasonlították. Ezen okok miatt a belgrádi vezetés úgy ítélte meg, lehetetlenné vált, hogy a jugoszláv állampolgárok továbbra is a Szovjetunióban maradjanak. Ezért arra kérték a szovjet vezetést, hogy hazahozatalukban nyújtsanak hathatós segítségét. Moszkva azonban, ahogyan az a szovjet külügyminisztérium pár szavas válaszjegyzékéből (4) kiderül, „*modortalansága és rágalmazó jellege miatt*” nem foglalkozott a kérdéssel, és visszaküldte a jegyzéket.

---

¹⁷ Clissold id. mű p. 57. és Dragan Marković: *Istina o Golom Otoku*. Narodna Knjiga, Beograd, 1987. 15–17. old. Clissold a konkrét időkeret megadása nélkül 8400 szimpatizáns letartóztatásáról írt.

A politikai nyomásgyakorlás egyéb formái

Sztálin nyomásgyakorlásának további kellékét jelentette a Jugoszláviával kötött szerződések felbontása és a diplomaták kiutasítása a Szovjetunióból.

Először a Moszkvában 1948. februárjában tartott találkozón kötött konzultációs szerződést mondták fel szóban 1948. április 24-én. Ezt követte 1949. szeptember 28-án a barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és háború utáni együttműködésről 1945. április 11-én Moszkvában kötött szerződés felbontása. (6)

Az utóbbihoz az ürügyet a Budapesten zajló Rajk-per szolgáltatta. Zsdanov a Kominform bukaresti ülésén kijelentette, hogy a Szovjetuniónak „bizonyítékaik vannak a kezében Tito összeesküvő aknamunkájáról, amivel az imperialista kémügynökségek szolgálatában a népi demokráciák aláásására törekedett.”¹⁸ Ez szolgált kiindulópontként a bekövetkező tisztogatásokhoz.

Rákosi Mátyás¹⁹ 1948 kora nyarán Moszkvába hívták a tervek előkészítésére. Ideális bűnbakként Rajk Lászlót szemelték ki. Rákosi nem csak riválisától akart megszabadulni, de a perrel akarták bizonyítani, hogy Tito áruló, az amerikaiak ügynöke, és célja a szocializmus és a Szovjetunió hatalmának megsemmisítése. Emellett igazolni akarták, hogy az osztályharc állandóan fokozódik, az ellenség pedig már a pártba is beépült.²⁰

Rákosi hazatérte után a Politikai Bizottság előtt számolt be arról, hogy Rajk az amerikai titkosszolgálat embere. Péter Gábor²¹, Szücs Ernő és Décsi Gyula²² vezetésével speciális csoportot hoztak létre, mely gondosan előkészítette a pert.

---

¹⁸ Idézi Berend T. Iván: Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990. Vince Kiadó, Budapest, 1999. 91. old. A perről – a teljesség igénye nélkül – részletesen beszámol: Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Korona, Budapest, 2000. 151–214. old. és Pünkösti Árpád: Rákosi a csúcson: 1948–1953. Európa, Budapest, 1996. 143–257. old.

¹⁹ Rákosi Mátyás (1892–1971) eredeti foglalkozása szerint külkereskedő. A Tanácsköztársaság alatt népbiztos. 1921–1924 között a Komintern Végrehajtó Bizottságának titkára. 1945-től az MKP, majd az MDP főtitkára, illetve első titkára (1956-ig). 1949–1952 között miniszterelnök-helyettes, majd 1952–1953 között miniszterelnök. 1956 júliusában leváltják, és szovjetunióbeli emigrációba kényszerítik. Ott is halt meg emigrációban.

²⁰ Berend id. mű. 92–93. old.

²¹ Péter Gábor (1906–1993) szabósegéd. 1945-től a politikai rendőrség egyik szervezője, 1953-tól a szervezet vezetője. A koncepciók egyik realizálója. 1953-ban őt is letartóztatják. 1959-ben szabadul, azt követően könyvtárosként dolgozik.

²² Décsi Gyula (1919–1990) államvédelmi alezredes. 1952–1953 között igazságügy-miniszter. 1953 őszén 9 évi börtönbüntetésre ítélik, de már 1957-ben szabadon engedik. Ezt követően az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztője.

1949 májusában Prágában letartóztatták Noel Fieldet, majd Szőnyi Tibort²³. Az ő vallomásuk alapján pedig május 30-án Rajkot is. A per során a vádlottakat válogatott kegyetlenségeknek, veréseknek, kínvallatásoknak vetették alá. Rajkot azonban még így sem tudták megtörni. Időközben akkora mennyiségű anyag gyűlt össze, hogy már maguk a vádlók sem tudták áttekinteni. Ezért segítségül hívták Belkin tábornokot²⁴. Ekkor került előtérbe a „jugoszláv vonal” hangsúlyozása.²⁵

A vádak szerint Rajk 1946-tól rendszeres kapcsolatban állt Lazar Brankov-val²⁶ és több jugoszláv követségi tisztviselővel. Rendszeresen szolgáltattott ki számukra bizalmas információkat. Tájékoztatta őket a rendőrség működéséről, de arra is figyelmeztetett, hogy a Kominform határozatban fogja elítélni a Jugoszláv Kommunista Pártot.²⁷

Rajkot végül a szeptember 16–24. között zajló kirakatperben halálra ítélték és október 15-én kivégezték. Szeptember 30-án Rákosi a budapesti pártaktíván mondott beszédében hangsúlyozta: Rajk bevallotta, hogy „*a magyar kommunista vezetők meggyilkolásával és a Tito-hadsereg beavatkozásával egyidejűleg felkelést robbantottak volna ki a népi demokráciákban.*”²⁸ 1951-ig több mint harminc titkos tárgyaláson további 141 vádlott ügyét tárgyalták. Közülük tizennégyet kivégeztek, tizenegyet életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.²⁹

---

²³ Field, Noel (1904–1970) amerikai kommunista. A II. világháború alatt Svájcban tevékenykedett, támogatta a náciellenes föld alatti mozgalmakat. Ugyanakkor szoros kapcsolatban állt az amerikai titkosszolgálattal, az OSS-szel. Tárgyalás nélkül 1954-ben szabadon engedik. Haláláig Magyarországon élt. A világháború alatt szoros kapcsolatban állt Szőnyi Tiborral, a későbbi Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) káderosztályának befolyásos vezetőjével, aki a háború alatt Bécsben és Zürichben élt emigrációban.

²⁴ Fjodor Belkin (más írásmóddal Bjelkin) 1945-ben a Szövetséges Ellenőrző Tanács munkatársaként érkezik először Magyarországra, majd a kelet-európai elhárítási parancsnokság vezetője lesz. 1949-től részt vesz az ÁVH munkájában és a Rajk-per kidolgozásában. 1952-ben állítólag a Szovjetunióban letartóztatják. Későbbi sorsa ismeretlen.

²⁵ Berend id. mű 91–96. old.

²⁶ Brankov, Lazar (1912–?), Jugoszlávia budapesti követségének ügyvivője, a jugoszláv titkosszolgálat magyarországi rezidense. 1948-ban menedékjogért folyamodik, 1949-ben Moszkvában letartóztatják, majd a Rajk-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik. 1956-ban szabadul, Franciaországban telepszik le.

²⁷ Kiszely id. mű 175–176. old.

²⁸ Idézi Berend id. mű 96. old.

²⁹ [ibid. 96. old. A Rajk-per kiindulópontként szolgált a térség többi országában kezdődő Tito-ellenes perekhez. Bulgáriában Trajco Kosztovot, a Bolgár Kommunista Párt

A jugoszláv kormány október 1-jén kelt válaszjegyzékében (7) tételesen cáfolja az ellene felhozott vádakat. Hangsúlyozza, hogy a szerződés megkötésében a legőszintébb szándék vezette. Ugyanakkor, beszerzéseikkel, előnytelen gazdasági és politikai szerződések megkötésével a Szovjetunió jogtalanul avatkozott be a jugoszláv belügyekbe, és megpróbálta alárendelt pozícióba kényszeríteni az országot.

Jugoszlávia ellen gondosan előkészített támadás indult, melynek elemei a következők: a szovjet kormány erkölcsi és anyagi segítségnyújtása az „árulóknak és dezertőröknek”, teljes gazdasági blokádnak, fenyegető diplomáciai jegyzékek, szovjet csapatmozgások a szomszédos államokban. A jugoszlávok saját rendszerüket állítva pozitív példának, Sztálin saját, még a világháború alatt elhangzott beszédét fordították a „Generalisszimusz” ellen. Hangsúlyozzák saját sikereiket, például a partizánok szerepét Jugoszlávia felszabadításában. A „budapesti pert” pedig Jugoszlávia elleni „galád provokációnak” nevezik. Persze a válaszjegyzék sem mentes a jól ismert fordulatoktól: a Szovjetunió ezen lépésével „a világ legrreakciósabb köreinek érdekeit és háborús uszító kampányait szolgálja, háborús hisztériát keltve a világon.”

Természetesen a többi kelet-európai ország követte a Szovjetuniót, és sorra mondták fel először a barátsági és együttműködési, majd a többi Jugoszláviával kötött szerződéseiket. Leghamarabb, szeptember 30-án a magyarok és a lengyelek, ezt követték október 1-jén a bolgárok és a románok, majd három nappal később a csehszlovákok.³⁰

Szintén a Rajk-pert hozták fel ürügyként a szovjetek a jugoszláv diplomácia vezetőinek a kiutasításakor. 1949. október 25-én a nagykövetet, Karlo Mrazovićot, majd november 16-án Laza Latinović követségi ügyvivőt szólították fel az ország elhagyására. (8, 10) Tiltakozó válaszjegyzékeiben (9, 11) a jugoszláv kormány mindkét esetben megalapozatlannak tartja a felhozott vádakat. Mrazović esetében hosszasan, már-már sablonszerűen méltatja a nagykövetnek a kommunista mozgalomban betöltött szerepét, elért eredményeit. Helyesen ismerik viszont fel, hogy a kiutasítások csak újabb lépést jelentenek a Jugoszlávia elleni szovjet kampányban.

---

egyik alapítóját, az ellenállási mozgalom hőseit 1949. december 16-án felakasztották. Albániában Koci Džodžet ítélték el és akasztották fel.

³⁰ White Book 448–452. oldal táblázatai.

Mrazović és Latinović kiutasítást december 8-án követte a berlini szovjet szektor jugoszláv katonai missziójának teljes kiutasítása. Kelet-Európa többi szocialista államából is kiutasították a jugoszláv diplomáciai, katonai és gazdasági megbízottakat. Érdekes azonban, hogy az esetek nagy többségében erre már 1949 októbere előtt sor került.³¹

Katonai nyomásyakorlás; a szovjet támadás lehetősége

A szovjet nyomásyakorlás kellekei közül nem hiányzott a katonai nyomásyakorlás sem. 1949. augusztus 18-án jegyzékben tiltakoztak a Jugoszláviában élő szovjet állampolgárok bántalmazása és letartóztatása miatt.³² A jugoszláv vezetés a jegyzékre ultimátumként tekintett és megkezdte az előkészületeket egy esetleges szovjet támadás kivédésére. Tito a hadsereg parancsnokai előtt tett beszédében kijelentette, minden támadásnak ellent fognak állni, még akkor is, ha a Vörös Hadsereg lesz a támadó. Védelmi rendszert dolgoztak ki és készek voltak visszatérni a világháborúban sikeresen alkalmazott partizán taktika használatára.³³

Tito félelme nem volt alaptalan. 1948 júliusa óta egyre több alkalommal került sor határc incidensekre, illetve a jugoszláv légtér megsértésére. A határc incidensek különösen felerősödtek 1949 tavasza – kora nyarától kezdve. Míg 1948-ban még az albán határon került sor a legtöbb incidensre (szám szerint 19-re), addig a következő évben legtöbbször már a magyar-jugoszláv határt sértették meg (101-szer, 1950 májusáig összesen 204 alkalommal).³⁴ A cél a megfélemlítés és Tito hatalmának aláaknázása volt.

A magyar-jugoszláv határon történt incidensekkel kapcsolatos dokumentumok között közölt 1949. február 23-án kelt jugoszláv kormányjegyzék (5), mely több határsértésre is hivatkozik a korai időszakból. Ezek között szerepel

---

³¹ Csehszlovákiából már 1948 szeptembere óta folyamatosan utasították ki a jugoszlávokat, nagy többségükre viszont 1949. szeptember 30. és október 22. között került sor. Lengyelországban erre – három kivételtől eltekintve – 1949 szeptemberében került sor egyetlen kormányjegyzék alapján, illetve azért, hogy megtagadták a beutazási vízum megadását a nyári szabadságukról visszatérőknek. Magyarországon már 1948 augusztusában megkezdődtek a kiutasítások és ezek – egy kivételtől eltekintve – 1949 szeptemberéig be is fejeződtek. Romániából és Bulgáriából szintén már Mrazović esete előtt megkezdődtek a kiutasítások. White Book 457–471. oldal táblázatai.

³² Itt elsősorban azokról az orosz fehérgárdistákról volt szó, akik a polgárháborút követően menekültek a királyi Jugoszláviába.

³³ Clissold id. mű 58–59. old.

³⁴ White Book 472–475. oldal táblázatai.

Lengyel Ferenc esete, aki 1948. december 29-én, a jugoszláv szervek állítása szerint hamis útlevelemmel lépett jugoszláv területre, hogy ott a magyar kormány provokátoraként dolgozzék.

A dokumentum említést tesz két olyan 1948 augusztusában, illetve decemberében történt esetről is, amikor, állítólag, jugoszláv területről lőttek magyar területre. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy valójában magyar katonák léptek jugoszláv területre. A magyar kormány provokatív szándékát megerősítheti, ahogy arra a dokumentumban utalnak is, hogy az augusztusi incidensre a magyar külügyminisztérium csak négy hónappal később, 1949. december 9-én hivatkozik először erőszakos lépésként.

Az esetleges támadás veszélyét alátámasztotta a magyar határszakasz megerősítése. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőség Államvédelmi Bizottsága 1948. december 2-i ülésén Janikovszky Béla alezredest bízta meg, hogy dolgozza ki a magyar-jugoszláv határ hathatósabb védelmét. Janikovszky javaslatában fontosnak tartotta a határőrség és az Államvédelmi Hatóság szorosabb együttműködését, sürgette a határőrség fegyverhasználati jogának kiterjesztését, a vonatok és országutak fokozottabb ellenőrzését. A határ menti városokban sűrűn kell razzziát tartani, fel kell emelni a katonák létszámát és rendszerhű kádereket kell a térségbe küldeni. Magasfigyelőket kell kiépíteni, és el kell látni azokat fényszórókkal, sorozatfegyverekkel és telefonnal.³⁵

Mіндеzt betetőzte, hogy 1949. október 1-jén a határőrséget az Államvédelmi Hatóság alá rendelték. Ettől kezdve az ÁVH volt felelős a határ védelméért.³⁶

Jugoszlávia megtámadására konkrét tervek is készültek. A magyar terv kidolgozására, a szovjet tervekkel teljes összhangban, 1950 februárjában került sor. A támadásban a 4. és a 8. magyar hadsereg vett volna részt, együttműködve a 2. és 6. szovjet hadsereggel. Első lépésként a határon felsorakozó ellenséges erőket kellett volna megsemmisíteniük, majd át kellett volna kelniük a Dunán, hogy felszámolják az Óbecse környékén állomásozó jugoszláv erőket. Minderre négy nap alatt került volna sor. A 8. magyar hadsereg feladata lett volna az is, hogy hídfőállásokat építsen ki a Belgrád elleni támadáshoz. A jugoszláv fővárost a déli front a Románia felől meginduló keleti fronttal közösen támadta volna meg.³⁷

Habár Jugoszlávia megtámadására végül nem került sor, annak veszélye egészen 1950 júniusáig, a koreai háború kitöréséig fennmaradt.

---

³⁵ Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából XVII. Kecskemét, 2001. 273–275. old.

³⁶ Ibid. 275. old.

³⁷ Okváth Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Aquila, Budapest, 1998. 139–141. old.

A gazdasági nyomásgyakorlás

A politikai és a katonai nyomásgyakorlás mellett szót kell ejtenünk arról is, hogyan próbálta meg a Szovjetunió gazdasági téren ellehetetleníteni Jugoszláviát.

1948-tól kezdve a szovjet vezetés drasztikusan csökkentette a Jugoszláviával való kereskedést, és felmondták a kereskedelmi szerződéseket. Leállították a jótéteti fizetségeket, sőt Románia még a vasúti közlekedést, a postai szolgáltatást és az olajszállítmányokat is felfüggesztette. Akadályozták a jugoszláv felségjelzésű hajók szabad közlekedését a Dunán. A nemzetközi közvéleménytől tartva több esetben nem mondták fel a kereskedelmi egyezményt, hanem úgynevezett kvóta-listákat tagadtak meg. Ez történt 1949-ben is, amikor a szovjetek olyan megállapodást kötöttek a Moszkvába érkezett jugoszláv kereskedelmi megbízottakkal, amely mindössze nyolcada volt az amúgy is alacsony 1948-as értéknek. A többi kelet-európai ország természetesen most is követte a „Nagy Testvért”. A gazdasági blokád részét képezte, hogy az 1950 februárjában megalakult Kölcsönös Gazdasági és Segítségnyújtási Tanácsba (KGST) Jugoszláviát már nem hívták meg.³⁸

Különös jelentőséggel bírt a Jugoszláv-Szovjet Dunai Hajózási Vegyesvállalat (JUSZPAD) kérdése. A vállalatot 1947. február 4-én kormányközi megállapodás révén hozták létre az 1946. június 8-án kötött gazdasági együttműködési szerződés alapján. Bár elvben a két fél egyenrangúságára épült, valójában a szovjeteknek biztosított lehetőséget a jugoszláv gazdaság kizsákmányolására. Ennek képezte részét az is, ahogy az a Jugoszláv Közlekedésügyi Minisztérium 1948. április 1-jei információjából kiderül, hogy a Szovjetunió egyetlen közös kartellelbe tömörítse a szovjet, szovjet–magyar, szovjet–osztrák és a szovjet–román vegyesvállalatokat. Kononov, a JUSZPAD vezérigazgatója kérte ehhez a jugoszlávok beleegyezését.

Čeper közlekedésügyi miniszter-helyettes jelentéséből (1) kiderül, hogy heves vita folyt a kérdésről, és végül a jugoszláv fél nem egyezett bele a kartell létrehozásába. Kifogásolták Moszkva döntőbíráskodását, és hangsúlyozták, hogy saját nemzeti hajóflottáságuk működését lehetetlenítik el. Sérelmezték, hogy a tervezetről már korábban, bevonásuk nélkül, megállapodtak Budapesten. Mivel erre titokban került sor (Kononov azzal indokolta utazását, hogy gyerekeit vízsi orvosi kezelésre a magyar fővárosba), valószínűsíthető, hogy a jugoszlávok ellen irányult.

---

³⁸ Clissold id. mű 58. old. és White Book 35–36. old.

Mivel véleményük szerint nem vezetett a termelékenység növekedéséhez, és nem segítette elő a háború utáni újjáépítést, a jugoszláv kormány 1949. március 16-i kormányjegyzékében felmondta a megállapodást. Sztálinnak ugyanakkor ez nem állt érdekében, hiszen így nem ellenőrizhették volna tovább a dunai folyami hajózást. A végleges felszámolásra hosszas tárgyalássorozat után került sor 1949-ben. A megállapodás értelmében minden kiadást a jugoszlávoknak kellett fizetniük.³⁹

Sztálin úgy vélte, hogy a politikai és az azzal párosuló gazdasági nyomásgyakorlás révén sikerrel törli meg Tito ellenállását. Úgy tűnt, hogy célja elérésében segíti a hosszú aszály, és az a tény is, hogy a világháborút követően a jugoszláv külkereskedelem teljesen átállt a Szovjetunióval és csatlósaival folytatott kereskedelemre. Látványosan sikertelennek bizonyult az ötéves terv is. A túlságosan ambiciózus és idealista terv szerint 1951-re meg kellett volna duplázni az 1939-es gazdasági szintet.⁴⁰

Mindezek ellenére Sztálinnak csalódnia kellett. Sem a politikai, sem a katonai, de a gazdasági nyomás sem vezetett eredményre. Tito sikerrel állította félre belső ellenzékét, a pártvezetés és a közvélemény kitarzott mellette. Egészen 1980-ban bekövetkezett haláláig Jugoszlávia tényleges ura maradt.

Reméljük, hogy az Olvasó haszonnal fogja olvasni a következő forrásokat, és hogy ezáltal is hozzásegítjük a korszak alapos és árnyalt megismeréséhez.

---

³⁹ White Book 35. old. és 321. old. 1. lábjegyzete.

⁴⁰ John R. Lampe: *Yugoslavia as History. Twice there was a country.* Cambridge University Press, Cambridge, 1996. 238–239. old. és Clissold id. mű 58. old.

Ajánlott irodalom

- A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968.
- Banac, Ivo: With Stalin against Tito. The Cominformist Split in Yugoslav Communism. Cornell University Press, Ithaca – London, 1988.
- Berend T. Iván: Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
- Clissold, Stephen (ed.): Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey. Royal Institute of Foreign Affairs, 1975.
- Djilas, Milovan: Találkozások Sztálinnal. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
- Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula, Budapest, 1998.
- Heuser, Beatrice: Western Containment Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948–1953. Routledge, London, 1989.
- Jellavich, Barbara: A Balkán története. II. kötet: 20. század. Osiris–2000, Budapest, 1996.
- Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999.
- Kardelj, Edvard: Visszaemlékezések. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.
- Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Korona, Budapest, 2000.
- Lampe, John R.: Yugoslavia as History. Twice there was a country. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Mezei Géza (szerk.): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Új Mandátum, Budapest, 2001.
- Okváth Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Aquila, Budapest, 1998.
- Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából XVII. Kecskemét, 2001.
- Polonyi Péter: Mao – A. Sajti Enikő: Tito. Pannonica, Budapest, 2000.
- Pünkösti Árpád: Rákosi a csúcson: 1948–1953. Európa, Budapest, 1996.
- Russinow, Dennison: The Yugoslav Experiment 1948–1974. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1978.
- Ulam, Adam B.: Titoism and the Cominform. Greenwood Press, Westport, 1952.
- Vukman Péter: Sztálin és Tito titkos moszkvai találkozója. Documenta Historica 64. JATEPress, Szeged, 2004.